

Costinel PARTENIE
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | **Benjamin Fondane
și problematica identității**

Abstract: (Benjamin Fondane and the Issue of Identity): The issue of identity is a constant in the works of writers who belong to multiple cultures. The case of Benjamin Fondane is a special one precisely from this perspective. The poet decided to go to France because of the discrepancies between his vision and the Romanian literary world whose modernist movements were still at the beginning. Although he left his homeland, B. Fundoianu, who became Benjamin Fondane in his adoptive country, he continued to carry in his consciousness the spirit of his native places, being marked by their simplicity and, at the same time, their complexity. In fact, all these particularities can be argued by the biographical events of Fundoianu-Fondane: from a happy childhood, in places of archaic beauty and the first contact with literature, to the tragic end, full of dignity and resignation, in the Auschwitz extermination camp. Fundoianu-Fondane's literary evolution is marked by a perpetual search for identity, a place that corresponds to the spiritual demands of the creator. Reconstructing the key moments in Fundoianu Fondane's biography allows the creation of an "identity portrait" rendered in the texts he signed over time. His conception of the complexity of the human being and the role that geographical and cultural spaces have on the constitution of an identity consciousness emerges from the texts he wrote and published both in the Romanian and in the French literary space.

Keywords: *biography, Fundoianu/Fondane, identity, Romanian space, French space.*

Rezumat: Problema identității este o constantă în operele scriitorilor ce aparțin mai multor culturi. Cazul lui Benjamin Fondane este unul aparte, tocmai din această perspectivă. Poetul a decis să plece în Franța din cauza discordanțelor dintre viziunea sa și lumea literară românească, ale cărei mișcări moderniste se aflau încă în stare embrionară. Deși a părăsit țara natală, B. Fundoianu, devenit Benjamin Fondane în patria adoptivă, a continuat să poarte în conștiința sa spiritul locurilor de baștină, fiind marcat de simplitatea și, totodată, complexitatea acestora. De altfel, toate aceste particularități pot fi argumentate prin evenimentele din biograful tumultuos al lui Fundoianu-Fondane: de la copilăria fericită, în locuri de o frumusețe arhaică și primul contact cu literatura, la sfârșitul tragic, plin de demnitate și resemnare, din lagărul de exterminare de la Auschwitz. Evoluția literară a lui Fundoianu-Fondane stă sub semnul unei căutări perpetue a identității, a unui loc care să corespundă cu exigențele spirituale ale creatorului. Reconstituirea momentelor-cheie din biografia lui Fundoianu-Fondane permite crearea unui „tablou identitar”, redat în nuanțe tranșante în textele pe care le-a semnat de-a lungul timpului. Concepția sa despre complexitatea ființei umane și rolul pe care îl au spațiile geografice și culturale asupra constituirii unei conștiințe identitare reiese din textele pe care le-a scris și publicat atât în spațiul românesc, cât și în cel francez.

Cuvinte-cheie: *biografie, Fundoianu/Fondane, identitate, spațiul românesc, spațiul francez.*

Dintru început considerăm necesar să explicăm conceptul de *identitate* pentru a putea observa evoluția acestor parametri în biografia și opera lui B. Fundoianu. Identitatea este, conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, un „ansamblu de date prin care se identifică o persoană.” (DEX 2012, *identitate*), fără a lămuri, de fapt, care sunt aceste „date” prin care se conturează ideea de apartenență a cuiva la ceva. În *Mic dicționar filozofic*, conceptul de identitate este definit drept o „calitate [...] de a-și păstra [...] caracterele fundamentale, de a rămâne ceea ce este” (MDF 1969, 174, *identitate*). Totodată, este menționat faptul că „identitatea nu poate fi ruptă de deosebire” (MDF 1969, 174, *identitate*), procesul cognitiv al identității bazându-se, în fond, pe selectarea trăsăturilor comune ale elementelor supuse procesului, dar, mai ales, pe delimitarea acestora prin intermediul caracteristicilor contrastante față de alte elemente. În *The Oxford Dictionary of Philosophy*, în dreptul conceptului de *identitate* sunt redată următoarele aspecte:

The problem is that of what makes the identity of the single person at a time or through time [...] we can each imagine ourselves as having been rather different, or as becoming rather different, as indeed we will in the normal course of life. What makes it the case that I survive a change, that it is still me at the end of it? (ODP 1996, 238, *identitate*).

În *Filosofia de la A la Z*, conceptului *identitate* îi sunt asociate următoarele întrebări: „Dacă realități existente sunt identificate cu ele însele, cum să explicăm faptul că ele cunosc schimbări? [...] Există oare o identitate reală a eului, care durează dincolo de modificări?” (*Filosofia de la A la Z* 1999, 236, *identitate*).

Raportându-ne la cazul lui Fondane, identitatea vizează conștiința, nu modificările survenite în plan material, periplul său în spațiu neaducând cu sine o schimbare la nivelul gândirii și al raportării la lume.

Mult mai complexă este abordarea din *Grand dictionnaire de la psychologie*, unde *identitatea* este definită ca « l'ensemble des processus sociaux dans lesquels l'individu est inséré » (GDP 1991, 358, *identité*), individul raportându-se, în permanență, la toate coordonatele din jurul său: persoane, obiecte, limba/ limbile pe care le vorbește, mediul socio-cultural etc. Mai mult decât atât, « l'identité constitue une synthèse dynamique résultant d'un processus d'assimilation et de rejet de ces identifications et de l'interaction entre développement personnel et influences sociales » (GDP 1991, 358, *identité*). În *Le Petit Robert*, identitatea este definită astfel: « le fait pour une personne d'être tel individu et de pouvoir être également reconnue pour tel sans nulle confusion grâce aux éléments (état civil, signalement) qui l'individualisent » (PR 1988, 957, *identité*).

O definiție mult mai complexă este prezentată în *Dicționarul de psihologie* a lui Paul Popescu-Neveanu, care precizează că identitatea este:

dimensiune centrală a concepției despre sine a individului, reprezentând poziția sa generalizată în societate, derivând din apartenența sa la grupuri și categorii

sociale, din statutele și rolurile sale, din <amorsările sale sociale> (Al. Kuhn). După S. F. Ascli: <persoana are o identitate pentru sine însăși și alta pentru alții... a avea o identitate implică, în afară de faptul că știu cine sunt și faptul că și ceilalți mă cunosc ca aceeași persoană>. Identitatea este produsul și condiția conștiinței de sine care, la rândul ei, se dezvoltă în unitate cu conștiința de lume. (Popescu-Neveanu 1978, 78, *identitate*).

Astfel, putem spune că fenomenul identificării este unul complex, întrucât elementele acestui proces vizează componente ce țin de materialitate, dar, mai ales de imaterialitate. Este importantă atitudinea individului față de lume, precum și raportarea celorlalți care au rolul de a confirma apartenența persoanei în cauză într-o anumită sferă socio-culturală.

Cazul lui Benjamin [Beniamin] Wechsler, cunoscut, după ce a început să scrie, ca Benjamin Fundoianu, iar, mai târziu, după plecarea sa în Franța, ca Benjamin Fondane, este unul complex, întrucât amestecul de elemente definitorii au determinat o atitudine de perpetuă căutare a filonului identitar. Astfel, dacă ne raportăm strict la elementele-cheie din biografia sa, putem delimita, cu ușurință, câteva tipuri de identitate:

a) Faptul că provine dintr-o familie de evrei determină o identitate de tip etnic și, dacă analizăm, fie și sumar, istoria comunității evreilor așkenazi, al cărei descendent era, vom observa că cea mai importantă trăsătură definitorie este „căutarea”, continua căutare a unui teritoriu în care să se formeze ca popor, a unui loc în sânul societăților din care făceau parte, a egalității în drepturi etc.

b) În ceea ce privește identitatea culturală a familiei, Benjamin Fundoianu/Fondane are o moștenire ereditară excepțională. Pe linie maternă, el este descendentul unei familii de evrei ce s-a implicat activ în viața socio-culturală a Iașului, pe întreg parcursul secolului al XIX-lea. Bunicul său, Benjamin Schwarzfild, al cărui prenume îl poartă, dacă ne gândim la celebrul dicton latin „nomen est omen”, va rămâne în conștiința nepotului său prin faptul că i-a facilitat accesul spre literatură: primele texte citite de Fundoianu/Fondane provin din biblioteca bunicului. Același bunic a fondat primele școli evreiești din Iași la care va fi elev, peste ani, Fondane. De altfel, unchiul său:

vor ilustra din plin mișcarea intelectuală evreiască din Moldova [...]. Elias Schwarzfild se împotrivi antisemitismului, fiind autorul unei *Istории a evreilor în România* [...]. Wilhelm Schwarzfild a fost filolog și istoric [...] Moses Schwarzfild a fost director al ziarului *Egalitatea*, jurnalist, folclorist, editor și traducător [...] aceasta era ereditatea culturală cu care pornea în lume fiul Adelei. (Martin, prefață la Fundoianu 2011, 14).

c) Identitatea culturală dublă: apartenența sa la spațiul cultural român, iar, ulterior, la spațiul cultural francez.

În ceea ce privește spațiul literar românesc, Benjamin Fondane a debutat încă de tânăr, în 1914 îi apare primul text, *Dorm florile* în revista „Valuri”, din Iași, semnată

B. Fundoianu, nume pe care-l va adopta și care se va impune în conștiința colectivă. Primele sale texte, deși publicate la o vârstă fragedă, denotă rafinament atât din perspectiva formei, cât și a fondului. Textul său de debut, *Dorm florile*, este, din punct de vedere formal, un sonet care impune constrângeri în structurarea ideilor poetice. De asemenea, măsura fixă de 11 silabe este un exercițiu reușit de selectare a materialului lexical care să corespundă exigențelor formale, dar și ideatice, reunind termeni concreți și abstracți, din uzul comun și termeni mai rar întâlniți („flori”; „rouă”; „oale”; „crin”; „opale”; „profilează”; „zvelt”; „extatic”; „suav”).

Un eveniment din timpul pregătirii sale intelectuale, din anul școlar 1912-1913, și anume faptul că a fost declarat repetent și, ulterior, exmatriculat, „l-a înscris în seria ilustrațiilor repetenți din istoria literaturii române: Eminescu și Arghezi, idoli săi literari” (Fundoianu 2011, 22), altfel spus, Fondane, a cărui operă va fi subiectul multor cercetări de-a lungul timpului, se încadra într-un tipar, regăsit și în alte domenii și culturi.

Și-a diversificat scrierile pe măsură ce se maturiza, întrucât s-a aflat într-o perpetuă căutare a sinelui, a identității sale. Acest lucru poate fi observat și din multiplele pseudonime literare pe care le-a folosit de-a lungul carierei sale: B.W. de la Bajura (în manuscrisele din perioada 1913-1914); B. Wechsler-Fundoianu (în manuscrisele din perioada 1913-1914); Wexlerescu (în revista „Mojicul”, în perioada 1914-1916); Von Doianu (în manuscrise din 1914); B. Fd. (în revista „Rampa”); B. Fondoianu (în revista „Valuri”, în 1914); B. Fund (în revista „Rampa”); B. Fundoiano și Funfurpan (în revista „Rampa nouă ilustrată”, în 1916); B. Funduianu/Hașir I. (în perioada 1914-1916); Const. Meletie (în revista „Rampa nouă ilustrată”, în 1915-1916); Mielușon (mai ales în scrisorile către apropiați). A mai semnat cu pseudonimele Diomed, Dio, I. G. Ofir, Al. Vilara, Alex. Vilara (vezi Straje 1973, 276).

Singurele texte pe care le-a semnat folosind patronimul, Wechsler, sunt traduceri de texte din limba idiș, pe care le-a publicat în revista „Hatikvah” în anii 1915-1916. Astfel, numele de familie al tatălui devine un simbol al identității sale iudaice. Conștiința apartenenței sale etnice îl împingea să-și definească filonul identitar:

c'était à l'époque où je cherchais ma voie, surpris de ne découvrir moi aucun passé; de par mon tempérament, je recherchais une tradition. [...] J'avais besoin d'un père, d'une tradition, d'une hérédité [...] Groper m-a pris par la main et m'a mené vers le portrait de mon aïeul: Benjamin Schwartzfeld. J'ai compris que là était la tradition. Je suis revenu aux origines et à la Bible. (Jutrin 1989, 26-27).

Imaginea bunicului matern echivalează, conform acestei mărturisiri, cu regăsirea originii spirituale, a esenței propriiei ființe.

O bună parte din pseudonimele folosite de Benjamin Fondane în primii ani de creație sunt variante ale numelui său de familie; altele, însă, sunt rodul lecturilor bogate pe care le-a avut în prima perioadă a vieții.

Pseudonimul I. G. Ofir are următoarea semnificație: I. G. sunt inițialele poetului evreu Iacob Groper, ale cărui texte le-a tradus Fondane, iar Ofir este un spațiu biblic, plin de bogății (vezi *Cartea a treia a Regilor*, capitolul 10, versetul 11). Prin utilizarea acestui pseudonim, se concretizează identitatea etnică a celor doi autori. De asemenea, Fondane a semnat texte și cu pseudonimul I. Hașir, cel din urmă termen semnificând, în limba ebraică, „poem, cântec” (Fundoianu 2011, 20).

Influențat de personajul mitologic Diomede, Fondane și-a însușit acest pseudonim, pe care l-a folosit destul de rar. Din perspectivă etimologică, numele Diomede „este la origine un compus cu *Dios-* (formă casuală pentru Zeus), numele încadrându-se în bogata serie a teoforicelor [...]; al doilea element al compusului este *med-* <sfat> (din vb. *medomai* <a chibzui>)” (Ionescu 1975, 130).

Un pseudonim destul de rar folosit, *Isaac Laquedem*, ilustrează tocmai ideea „căutării” identității întrucât, din punct de vedere literar, acest nume este unul dintre cele pe care le poartă „evreul rătăcitor” personaj de inspirație biblică și care apare în diverse texte din literatura universală – spre exemplu, în *Marile speranțe*, de Charles Dickens, unde apare comparația zilierului Orlick cu Evreul Rătăcitor. De asemenea, regăsim această figură literară și în texte din spațiul german, în poeziile lui Schubart, Aloys Schreiber, Wilhelm Müller, Lenau. În spațiul literar românesc, vom regăsi o variantă a acestei legende în nuvela fantastică *Sărmanul Dionis*, a lui Eminescu, precum și în nuvela *Dayan* a lui Eliade, în care este redată rătăcirea mistică a unui student care, îndrumat de Evreul Rătăcitor, năzuiește să acceadă la cunoașterea absolută și la definirea propriei identități.

Pseudonimul cu care s-a remarcat în literatura universală este Benjamin Fondane pe care l-a adoptat din 1923, după sosirea sa în Franța. Acest moment de cotitură în biografia lui Fondane nu a fost singurul întrucât se poate observa, din multiplele schimbări de domiciliu, o permanentă căutare a unui spațiu care să satisfacă cerințele sale spirituale. Relațiile de prietenie pe care le-a înnodat în timpul Primului Război Mondial cu oamenii de cultură refugiați la Iași au stat la baza unei decizii radicale: Ion Minulescu îl va îndemna să părăsească orașul natal și să se stabilească la București. Acest moment este redat, ani mai târziu, de Filip Brunea-Fox:

Exact la sfârșitul Primului Război Mondial, în 1918, trenul așa-zis al <armistițiului> cel dintâi tren care readucea la vetrele lor pe bejenarii din Muntenia și Oltenia goniți de urgia armiiilor nemțești în 1916 din provinciile natale și pribegiți în <dulcele și ospitalierul târg al Ieșilor> luase, zic, în vagoanele înșesate și înghețate de gerul iernii și câțiva tineri de pe meleagurile Bahluiului. Pe Benjamin Fundoianu, Iosif Ross, Alexandru Philippide și pe mine. Prieteni încă din școala primară, ademeniți încă din adolescență de mirajul Bucureștilor. (Brunea-Fox 1985, 232-233).

Această atracție a centrului, văzut ca pol cultural și ca loc al libertății de exprimare, va fi constantă întrucât, după câțiva ani, Parisul va fi noul topos ce-i va

suscita, datorită efervescenței sale culturale, interesul lui Benjamin Fundoianu, devenit Benjamin Fondane.

În ceea ce privește activitatea sa literară bogată și variată, distingem câteva aspecte esențiale pentru înțelegerea într-o manieră unitară a vieții și operei lui Benjamin Fondane. Benjamin Fondane a avut o contribuție importantă în cultura franceză pe care, de altfel, o prețuia în mod deosebit și cu care s-a identificat, considerând literatura română drept „o colonie”:

atárnăm de literatura franceză din pricina *bilingvității* noastre [...]. Nu putem scrie în franțuzește, ceea ce ar fi singura conduită logică – iar în românește [...] nu aducem culturii generale nici o contribuție și nici un folos. Cu literatura personală nu putem interesa pe nimeni. Va trebui să convingem Franța că intelectualicește sunt o provincie din geografia ei, iar literatura noastră un aport, în ce are mai superior, la literatura ei. (Fundoianu 1980, 55).

Observăm că Fondane este marcat de condiția spațiului cultural din care provine, un spațiu periferic și care nu are decât o singură șansă de a se integra în rețeaua culturilor majore – prin intermediul personalităților francofone și francofile ale vremii, ce puteau dezvolta o întreagă rețea de „punți” culturale între cele două spații. Benjamin Fondane a contribuit la realizarea acestui proiect de ridicare la nivel european a culturii române, lăsându-ne moștenire o operă bilingvă, ce a revenit în actualitate, mai ales în ultimii douăzeci de ani, și care a fost subiectul unor cercetări complexe în ambele literaturi care îl revendică.

Totuși, poate fi identificată o discrepanță în rândul criticilor literari întrucât problematica definirii operei lui Benjamin Fundoianu/Fondane depășește simpla inventariere a scrierilor sale variate.

Pe de o parte, sunt critici care susțin o ruptură în ceea ce înseamnă parcursul literar al lui Benjamin Fondane, remarcând faptul că, odată cu distanțarea fizică de spațiul cultural român (plecarea sa în Franța) s-a produs și o ruptură în ceea ce privește creația sa literară. Laurențiu Ulici afirmă că „în Fundoianu nu coexistă doi poeți, ci se succed doi poeți, unul urmând celuilalt, dar fără a fi pregătit de acesta și aflându-se între ei în relații perfecte de independență” (Ulici 1974, 222).

Ovid S. Crohmălniceanu susține că, deși a continuat să colaboreze cu revistele din țară, trimițând nenumărate texte, acesta „caută din răspuțeri să devină, sub numele de Benjamin Fondane, un literat francez” (Crohmălniceanu 2001, 57), lucru ce s-a și întâmplat, dată fiind bogăția materialului critic și literar pe care l-a publicat cât timp a trăit în Franța. De altfel, strădania de a se integra în lumea literelor franceze i-a facilitat, implicit, expansiunea spirituală căci exercițiile intelectuale pe care le-a făcut în diverse direcții au desăvârșit spiritul creator pe care îl arătase lumii încă din perioada românească. Activitatea literară din perioada franceză este eterogenă întrucât Benjamin Fondane a activat în domeniul criticii literare (*Rimbaud le voyou; Baudelaire et l'expérience du gouffre*), al esteticii (*Faux Traité d'esthétique*), al filosofiei (*La*

conscience malheureuse), a publicat articole și texte inedite (primul volum de versuri în limba franceză, apărut în 1933, fiind *Ulysse*) etc.

Pe de altă parte, există critici care susțin existența unei singuri voci creatoare în persoana lui Benjamin Fondane, și care accentuează idee că pot exista fațete multiple ale unui scriitor. De altfel, Benjamin Fondane a început să scrie și în limba franceză încă din perioada românească de creație, de până în 1923, când s-a stabilit în Franța, putând considera aceste creații drept un exercițiu pentru viitoarea carieră literară prolifică. Totodată, după anul 1924, Benjamin Fondane a continuat colaborarea cu revistele românești.

Am putea considera că atitudinea lui Benjamin Fundoianu/Benjamin Fondane este marcată de acest spirit căutător, evidențiat printr-o „conștiință nefericită” ce-l va urmări toată viața, însuși finalul acestuia survenind dintr-un cumul de „circumstanțe nefericite”, considerând esențială remarcă sa dintr-o ultimă scrisoare adresată soției că „există în figura destinului nostru lucruri ce nu pot fi schimbate” (Fundoianu 2011, 10). De altfel, Fondane și-a anticipat sfârșitul tragic întrucât existența sa nu este altceva decât „o eroziune neîntreruptă a existentului” (Crohmălniceanu 2001, 73), o deteriorare a opției prin care i se prezintă lumea din jur, un strigăt al unui spirit ce nu reușește să depășească barierele incomunicabilității:

Et quelle chanson chanterais-je sur une terre étrangère?/ Et chanterais-je ici la chanson de Sion/ parmi des hommes étrangers?/ Car nous sommes étrangers les uns parmi les autres/ notre langue n'est pas pareille/ quand même il n'y aurait qu'une seule langue au monde,/ qu'un seul mot dans le monde. (Fondane 2006, 169).

Neantizarea conștiinței sale în fața existenței culminează cu insuficiența pe care o resimte în ceea ce privește capacitatea cuvintelor de a transmite ideile sale, deși acceptă cu resemnare această stare de fapt, singura opțiune este speranța: « Que me demeure-t-il à présent, si ce n'est l'espérance? » (Fondane 2006, 170).

În subconștientul său persistă identitatea sa etnică întrucât, nu de puține ori, în textele sale regăsim pulsații ale memoriei colective a poporului din care se trage:

Seara, un murmur negru creștea din sinagogi:/ Cereau desigur – altfel ai fi voit să rogi –/ ca să-i ferească Cerul cum le-a ferit strămoșii/ [...] Bunicul între flăcări de sfeșnic se ruga:/ Să-mi cadă dreapta, limba să se usuce-n mine,/ de te-oi lua vreodată-n deșert, Ierusalime! (Fundoianu 1974, 30-31).

Observăm, astfel, că imaginea bunicului echivalează cu identitatea sa etnică.

Raportul dintre spațiul românesc, în care s-a format, și spațiul francez, în care și-a desăvârșit devenirea intelectuală, este unul de complementaritate. Cele două spații culturale nu se exclud reciproc, nu activează în conștiința lui Fundoianu/Fondane succesiv, ci coexistă: cel dintâi ca un *illo tempore* căruia îi va rămâne tributار întreaga viață, cel de-al doilea, ca o lume a tuturor posibilităților de exprimare, în care s-a putut manifesta liber.

Despărțirea de spațiul românesc nu a fost ușoară, dimpotrivă, aceasta este redată, în unele dintre textele sale ca o ruptură, urmată de regret:

Poate-am greșit, Părinte, când ți-am cântat natura/ cuminte și curată ca-n paradisul vechi;/ erau în mine forța, schimbarea, setea, ura/ și sângele în mine mă trage de urechi.// Era în mine ceea ce sparge ca să nască/ în mine-un demon care ședea pe continent/ cu-o față care plânge și una care cască –/ în mine năzuința de-a deveni dement. (Fundoianu 1974, 22).

Aceeași nostalgie este redată și în ciclul *Herța* din volumul *Priveliști*, întrucât lumea pe care o înfățișează Benjamin Fondane în textele sale este profundă prin însăși simplitatea ei: „Natură ne-ncepută și noapte ne-ncepută,/ lasă să-ți culc în pene sufletul meu bătrân,/ și lasă-mă cu boii, s-aștept din nou, în ierburi,/ vara care se duce în carele cu fân.” (Fundoianu 1974, 26). Relația om-natură este guvernată de o simbioză la nivel emoțional întrucât vocea lirică coboară în spațiul mundan patriarhal, dominat de calm. Timpul își pune amprenta pe lume: „grilajul de iederă coclit” (Fundoianu 1974, 27), dar, mai cu seamă, pe ființă, care devine nostalgică: „și plină e oglinda cu cute în obraz [...] / Îți mai aduci aminte? Îți mai aduci aminte?” (Fundoianu 1974, 27).

Într-un alt text, din volumul *Titanic*, intitulat *Villes III*, surprinde aparenta urâtenie a orașului în care trăiește: « C’est toujours cette sale musique intermittente [...] / ...et me voici cherchant du pain dans une ville / c’est plein d’affiches tristes. » (Fundoianu 2017, 27), însă, în același ciclu de poeme, în *Villes IV*, redă, cu o bucurie nemărginită, imaginea unui spațiu în care s-a încadrat perfect: « Cette terre me plaît aux entrailles douces/ ce nuage d’été se pose dans mes yeux/ comme un sanglot de joie » (Fundoianu 2017, 29).

Benjamin Fondane, prin activitatea sa literară, dublată de un destin fatidic, denotă curajul intelectual și asumarea cu care a înfruntat vicisitudinile sorții. Astfel, prin exemplele date mai sus am încercat să evidențiem evoluția conștiinței identității sale. Fenomenul este unul complex, așa cum putem observa în textele sale, dar și în critică, întrucât spiritul său nu s-a putut suprapune niciodată cu lumea din care a făcut parte într-un moment sau altul.

Sigle

DEX – ***. 2012. *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold.

GDP – ***. 1991. *Grand dictionnaire de la psychologie*. Paris: Larousse.

MDF – ***. 1969. *Mic dicționar filozofic*. București: Editura Politică.

ODP – Blackburn, Simon. 1996. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.

PR – ***. 1988. *Le Petit Robert*. Paris: Dictionnaires Le Robert.

Referințe bibliografice

Blackburn, Simon. 1996. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.

Brunea-Fox, F. 1985. *Memoria reportajului*. București: Editura Eminescu.

Crohmălniceanu, Ovid S. *Evreii în mișcarea de avangardă românească*. București: Editura Hasefer.

***. 2012. *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold.

- Fondane, Benjamin. 2006. *Les mal des fantômes*. Lagrasse: Éditions Verdier.
- Fondane, Benjamin. 2017. *Titanic*. Paris: Éditions Non Lieu.
- Fundoianu, B. 1974. *Privești și inedite*. București: Editura Cartea Românească.
- Fundoianu, B. 1980. *Imagini și cărți*. București: Editura Minerva.
- Fundoianu, B. 2011. *Opere I – poezia antumă*. Tabel cronologic de Roxana Sorescu. Ediție îngrijită de Paul Daniel, George Zarafu și Mircea Martin. București: Editura Art.
- ***. 1999. *Filosofia de la A la Z*. În românește de Magdalena Cojocă-Mărculescu și Aurelian Cojocă. București: Editura ALL EDUCATIONAL.
- ***. 1991. *Grand dictionnaire de la psychologie*. Paris: Larousse.
- Ionescu, Christian. 1975. *Mică enciclopedie onomastică*. București: Editura Enciclopedică Română.
- Jutrin, Monique. 1989. *Benjamin Fondane ou Le Périphe d'Ulysse*. Paris: Librairie A.-G. Nizet.
- ***. 1988. *Le Petit Robert*. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- ***. 1969. *Mic dicționar filozofic*. București: Editura Politică.
- Popescu-Neveanu, Paul. 1978. *Dicționar de psihologie*. București: Editura Albatros.
- Straje, Mihail. 1973. *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*. București: Editura Minerva.
- Ulici, Laurențiu. 1974. *Arghezi, Bacovia, Barbu, Blaga, Fundoianu, Maniu, Pillat, Vinea, Voiculescu*. București: Editura Enciclopedică Română.